

РОЗДІЛ І

ГЕОПОЛІТИЧНЕ ПРОТИБОРСТВО ТА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ПРОЦЕСИ У КОНТЕКСТІ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ

DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-441-2-1>

Володимир ФІСАНОВ

МЕТАМОРФОЗИ ДИПЛОМАТІЇ ТА ПРОПАГАНДИ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ І США У ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЄВРОПІ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ ВІЙНИ: 1917–1918 РОКИ

Автором на документальному матеріалі проаналізовані воєнно-політичні цілі Великої Британії та США стосовно провідних Центральних держав у 1917–1918 роках. Констатовано, що головним напрямком англо-американські союзники вважали розгром кайзерівської Німеччини. Важливою при цьому залишалася мета виведення з війни Австро-Угорщини. Саме на це були спрямовані дипломатичні зусилля союзників, котрі робили ставку на укладення сепаратного миру з Габсбургами. У такому ключі формулювалися зокрема воєнно-політичні задачі британської політики і відомі «Чотирнадцять пунктів» президента США Вудро Вільсона. Проте, починаючи з весни 1918 р., союзники змінили орієнтири: вони зробили ставку на розпад Габсбурзької монархії та підтримку національних прагнень чехо-словаків, югославів, українців та інших народів що населяли Австро-Угорщину. При цьому в якості важливого інструменту воєнно-політичного тиску були використані різні пропагандистські прийоми у межах розгорнутого державами Антанти і США «психологічного наступу» на суперника.

Ключові слова: Перша світова війна, воєнно-політичні цілі, Велика Британія, США, Німеччина, Австро-Угорщина, «14 пунктів» президента В.Вільсона, Д. Ллойд Джордж, психологічний наступ, пропаганда, контент-аналіз.

110 років минуло з того часу, коли Європа, та й увесь інший світ, були поступово втягнуті у війну, котра знаменувала входження народів у карколомну добу світових воєн, революцій та соціально-економічних криз, які продовжувалися фактично усе ХХ століття.

Європейці (і не тільки вони) «втрапили» у війну не тільки з агресивними звичками, настроями і намірами, але, що ще гірше, – іноді з вкрай наївними настроями. Ліберали і «ліві», до прикладу, розраховували на те, що переможна війна спроможна наблизити втілення ідеалів демократії та соціалізму у реальне політичне життя. Її усім без виключення здавалося, що війна досить швидко розрубає тугий вузол невирішених проблем внаслідок чого світ, насамкінець, скине «старі обляштунки», полегшено зітхне і житиме вільно. На початку війни у середовищі багатьох європейських інтелектуалів панував, якщо можна так сказати, «ліберальний фідеїзм» як повоєнна альтернатива для цивілізованого людства. Герберт Веллс оцінював війну як предтечу ліберального нового часу. Він писав у знаковому есе (1914) «Війна що закінчить війну»: «Це час небаченої пластичності. Для чоловіків, які знають чого бажають, момент настав. Це найкраща можливість, перевірка чи засудження конструктивної ліберальної думки у світі».¹

З іншого боку, досить часто у перші дні війни у масовій свідомості крізь відчуття невизначеності й небезпеки «проростали» нотки захоплення, ейфорії. Ось як описує (з певним присмаком позитивного естетизму) початок війни Ернст Юнгер у своїй відомій хроніці «В сталевих грозах», коли його самого та його однолітків поглинули дні що їх відзначив «далекий темний клекіт» війни, який накотився «невпинним грімким ревищем». Початок оповіді Юнгера подекуди навіть спроможний надихати: «Потяг зупинився в Базанкурі, невеличкому містечку в Шампані. З недовірливим благоговінням вслухалися ми в неквапний такт фронтового маховика, мелодію, яка на довгі роки стане нам звичною. [...] Повіяло диханням бою і дивне тремтіння пройняло нас. [...] Ми залишили аудиторії, шкільні парти, верстати і за короткі тижні військової підготовки злилися в єдине сповнене захвату тіло».² Проте, насправді, у вирі поквапливих і часто непродуманих військових рішень, коливань і непевності політиків та мінливих настроїв вулиці простому смертному було вкрай важко віднайти, бодай, хоч якесь наближене до здорового глузду пояснення «замаскованого» перебігу усіх карколомних й хаотичних подій, котрі невідворотно насувалися.

Звернемося тут до думки іншого знавця Першої світової війни, відомого британського вченого Безіла Ліддел Гарта, який вважав, що історичу, виконуючи власну місію, слід отримати з воєнного досвіду

¹ The War That Will End War by H.G. Wells. London: Frank and Cecil Palmer, 1914. P. 60.

² Юнгер Е. В сталевих грозах. Чернівці: Книги-XXI, 2022. С. 19.

певний «лікарський засіб» – попередження майбутнім поколінням, але ні в якому разі не «переганяючи» це знання у наркотик. Вірним є його зауваження про те, що війна «велася і вирішувалася у свідомості окремих людей більше, ніж у фізичному зіткненні сил» (waged and decided in the minds of individuals more than in the physical clash of forces). Такі вирішальні враження, на його думку, були отримані швидше у кабінетах [політиків] та у військових штабах, а не у лавах піхоти чи у самоті понівечених хатин.³

Отже, автор не ставить тут своїм завданням зосередити увагу на описах фронтних подій чи поринути у таємниці «окопного братерства». Певним чином, у запропонованих Читачеві полемічних нотатках хотілося б подати, наскільки можливо, автентичну «картину» війни, спираючись на низку документальних джерел і свідчення сучасників – політиків, дипломатів, пропагандистів та військових. Інакше кажучи, долаючи відстань часу, поглянути за лаштунки, де більше 100-ліття тому розгорталася всесвітня трагедія Великої війни й іноді іронічно усміхалася Кліо.

Розпочинаючи виклад матеріалу, зробимо декілька зауваг щодо літератури дотичної до проблематики, яка висвітлюється у цьому підрозділі. У ньому насамперед ідеться про воєнно-політичні цілі Великої Британії та США у центральноевропейському регіоні. Цікавою у цьому контексті видається стаття польського історика Даріуша Язьорного (2017), де він аналізує британські воєнно-політичні цілі. Автор зокрема констатує, що у Першій світовій війні фактично не було переможців. Хоча Великобританія й досягла основних політичних, колоніальних, військових та економічних цілей, втрати її були величезними і британська міць серйозно послаблена⁴. Сучасний німецький дослідник Клаус Швабе в одній з своїх наукових розвідок (2015) намагається з'ясувати мотиви, якими керувався Вудро Вільсон як провісник «нового світоустрою». Адже тоді багато хто з сучасників, наслідуючи ідеалістичну формулу Г. Веллса, вважав Першу світову війну останньою в історії людства (the war that will end wars), сподіваючись, що після її завершення людина вже ніколи не стане на шлях подібних, ще більш руйнівних глобальних конфліктів. Тому К. Швабе, аналізуючи американську мирну програму, підкреслив таке. У своїй миротворчій діяльності президент Вільсон покладався насамперед на міжнародне право, у

³ Liddell Hart B.H. History of the First World War. London: Pan Books Ltd., 1973. P.IX-X.

⁴ Jeziorny D. The First World War from a British perspective. A profit and loss account. Przegląd Zachodni. I. 2017. <https://www.iz.poznan.pl/plik,pobierz,1920,b352519cf5a4abf153635f456e987ca/02Jeziorny.pdf?plik,pobierz,1920,b352519cf5a4abf153635f456e987ca/02Jeziorny.pdf> (Last accessed: 02.11.2023).

якому він вбачав єдиний засіб запобігти у майбутньому повторенню світової катастрофи. Себе ж політик бачив втіленням всесвітнього іdealістично-прогресивного ходу думок, зосереджених на бажанні гарантувати що це дійсно буде остання війна в історії людства⁵.

У 2014 р. була оприлюднена збірка статей присвячена вивченню різноманітних вимірів пропаганди у роки Великої війни, де зокрема вміщена стаття американського історика Крістофера Фішера, у якій висвітлюються прийоми німецької та антантівської пропаганди на окупованих західних територіях, зокрема у Бельгії⁶. Взагалі-то, говорячи про впливи пропаганди, слід нагадати, що саме Перша світова війна стала тим періодом коли пропаганда і комунікація заволоділи свідомістю великих мас людей на фронті і в тилу воюючих держав. У США, до прикладу, виокремилися групи «нервових лібералів». Одна з таких груп висувала на перший план інтереси національної безпеки, вважаючи що слід обмежити свободу слова і жорстко протистояти німецькій пропаганді. Інша ж група прихильників «захисту свободи слова» вважала, що урядові слід бути обачним у розхитуванні демократичних засад американського суспільства. У зовнішньополітичній пропаганді в останні воєнні роки таким об'єднавчим символом виявилася постать президента Вудро Вільсона з його мирною програмою «14 пунктів». До того ж ефективність масової пропаганди у цій війні залишила багатьох, у тому числі впливового публіциста Уолтера Ліппмана, переконаними, що у добу масової комунікації демос вряд чи спроможний відрізнити правду від брехні. Однак дехто з експертів був переконаний у тому що саме освіта, цей універсальний розчинник лібералізму, є найбільш ефективним інструментом у боротьбі з розгалуженою пропагандою⁷.

⁵ Schwabe K. President Wilson and the War Aims of the United States. The Purpose of the First World War War Aims and Military Strategies. Herausgegeben von Holger Afflerbach. Berlin-Boston. Walter de Gruyter GmbH, 2015. https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/70608/ssoar-2015-afflerbach-The_Purpose_of_the_First.pdf?sequence=1&isAllowed=y&lnkname=ssoar-2015-afflerbach-The_Purpose_of_the_First.pdf(Last accessed: 05.11.2023).

⁶ Fischer Ch. Of Occupied Territories and Lost Provinces: German and Entente Propaganda in the West during World War I. World War I and Propaganda. Ed.by Troy R.E.Paddock. Leiden-Boston: Brill, 2014. https://www.academia.edu/64956438/World_War_I_and_Propaganda (Last accessed: 05.11.2023).

⁷ John Owen. Review of Gary, Brett. The Nervous Liberals: Propaganda Anxieties from World War I to the Cold War. New York: Columbia University Press, 1999. XII, 323 p. H-Pol, H-Net Reviews. March, 2001. <https://www.h-net.org/reviews/showrev.php?id=4995>((Last accessed: 19.12.2023).

Важливі аспекти досліджуваної тематики були також проаналізовані автором даного підрозділу у монографії⁸ (1999) та у спеціальній статті⁹ (2022), де досліджувалися дипломатичні аспекти та міжнародні впливи американської мирної програми.

І на останок наведемо тут думку відомого угорського історика Іштвана Дьосегі, котрий підняв питання про «неможливі» альтернативи для Центральної Європи. Дослідник задає запитання, яким би чином розвивався політичний процес в Європі, якщо уявити, до прикладу, що у роки Першої світової війни Австро-Угорщина не існувала, а у роки Другої світової, така держава, навпаки, продовжувала б існувати. І чи не стала «балканізація» Центральної Європи тією роковою випадковістю, яка зробила її легкою здобиччю Гітлера¹⁰.

Звертаючись до політики держав Антанти вказаного періоду, особливо акцентуємо увагу не стільки на воєнних зусиллях, а передусім на дипломатичній й пропагандистській активності Великої Британії, а згодом і США як країни, котра приєдналася до союзних держав у боротьбі з німецьким мілітаризмом. Дійсно, саме у 1917 р. союзники намагалися здобути не тільки воєнну перемогу над суперником, а завдати австро-німецькому блоку, так би мовити політико-психологічного удару, від якого він не міг би «оговтатися». Для досягнення такої мети були задіяні вагомі матеріальні і людські ресурси. Ставилось завдання виключної складності – зламати спротив ворога «і морально, і матеріально»¹¹ по всіх лініях його можливої оборони. Не випадково, як відзначалося у телеграмі з австро-угорського консульства у Женеві до міністра закордонних справ графа Буріана, держави Антанти вели війну з значно більш «глибокими» задачами, аніж проста воєнна поразка Центральних держав: у роки війни вони домагалися досягнення зокрема й «антикатолицьких цілей». У документі підкреслювалось: «Ортодоксія, протестантизм і масонство спільними зусиллями розпочали наступ проти католицизму».¹²

⁸ Фісанов В.П. Програє суперництво (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни). Чернівці: Золоті літаври, 1999. 264 с.

⁹ Fisanov V., Nechaieva-Yuriichuk N., Hissa-Ivanovych O. Woodrow Wilson's "fourteen points": between the diplomacy and propaganda (origins of the liberal paradigm). "*Codrul Cosminului*". XXVIII. 2022, No. 1. P. 145–170. <https://codrulcosminului.usv.ro/wp-content/uploads/2022/11/Article.7.Vol.28.pdf> (Last accessed: 05.12.2023).

¹⁰ Dioszegi I. Hungarians in the Ballhausplatz: Studies on the Austro-Hungarian Common Foreign Policy. Budapest: Corvina Kiadó, 1983. P. 11–12.

¹¹ The Great war by W.D. Newton. *The Illustrated war news*. July 19.1916. P. 2.

¹² Antikatholische Kriegsziele der Entente, Genf, am 28 september 1918. Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Wien. Politisches Archiv /1052. S. 162.

Центральними темами дипломатичного наступу союзників були тоді німецька та австро-угорська проблеми. Зауважимо при цьому, що американська дипломатія, як і британська, виходила із розрахунків, спрямованих на збереження монархії Габсбургів у центрі Європи. Ще у лютому 1917 р. під час розмови британського прем'єр-міністра з американським послом У. Пейджем, коли йшлося про майбутнє Австро-Угорщини, Ллойд Джордж зауважив таке: у випадку перемоги «тевтонів» вона неминуче перетвориться у «васала Німеччини». При цьому, як відзначив далі Пейдж, прем'єр-міністр з розумінням поставився до бажання австрійського імператора «врятувати свою імперію», і зберігаючи у її складі Угорщину і Богемію. Відповідаючи на пряме запитання, чи у змозі держави Антанти гарантувати цілісність монархії Габсбургів у межах старих володінь, Ллойд Джордж рішуче заявив: «Британський уряд не бачить причин для розчленування Австрії шляхом відторгнення Угорщини і Богемії»¹³. Такої лінії на певне збереження геополітичного балансу у Центральній Європі дотримувалися й інші представники британського уряду. До прикладу, парламентський заступник міністра закордонних справ лорд Р. Сесіл, рекомендуючи голові Форін Офіс А. Бальфуру у листі від 28 грудня 1917 р. бути вкрай обережним в австро-угорському питанні, писав: «Особисто я вважаю, що незалежність Польщі, Югославії чи навіть Богемії не відповідає британським інтересам». На його думку, проекти, що передбачали створення у Центральній Європі низки незалежних держав, суперечили лінії на збереження статус-кво на континенті¹⁴.

Інакше кажучи, повний розпад Австро-Угорщини не був часткою воєнно-політичних цілей Великої Британії у 1917 і у 1918 роках. Зауважимо, що така позиція офіційного Лондону формувалася під впливом дискусій та рішень, прийнятих зокрема лейбористською партією. Пошлемося тут на рішення чергової міжсоюзницької конференції робочих і соціалістичних партій (Лондон, лютий 1918), де був прийнятий докладний меморандум щодо цілей війни. Зупинимося лише на питанні Австро-Угорщини. У рішенні конференції зазначалося, що вона «не пропонує розпаду» Австро-Угорщини. Проте, вимоги незалежності «чехо-словаків та югославів» мають стати «питаннями внутрішнього рішення».

¹³ The Papers of Woodrow Wilson. Vol.41. January 24-April 6, 1917. Ed.by Arthur S.Link. Princeton: Princeton University Press, 1983. P. 212.

¹⁴ The Mirage of Power. British foreign policy 1902-1922. Vol.3. The documents. L.: Routledge and K. Paul, 1972. P. 598.

Керуючись правилами Ліги Націй, подібні національні вимоги мають реалізовуватися національними групами на основі висловлених ними інтересів. Якщо ж вони вважають за потрібне, то вони вправі «заснувати вільну федерацію Дунайських держав» (free federation of Danubian states)¹⁵.

Такий підхід певною мірою вплинув тоді і на позицію офіційного Вашингтону. Там також, під час підготовки миротворчої промови президента Вільсона, шукали прийнятне для Відня дипломатичне формулювання, котре виключало беззастережний розпад Австро-Угорської імперії. Дипломатична «підказка» американцям містилася у конфіденціальному листі голови Форін Офіс. Інформуючи Вільсона про таємні переговори з австрійським представником, Бальфур зауважив таке: виступаючи проти розпаду Австро-Угорщини, Британія висловила побажання, що у майбутньому народам, з яких складається імперія, буде «надано можливість автономного розвитку» (given an opportunity for autonomous development)¹⁶.

Як відомо, підготовкою промови президента займалася експертна група «Інквайрі», яка складалася зі знаних у США істориків, етнографів та правників. Група працювала під пильною увагою помічника президента – полковника Едварда Хауза.

Підсумком копії аналітичної роботи, яка поєднувалася з неабиякою редакційною правкою, став такий попередній текст X пункту: «The peoples of Austro-Hungary, whose place among the nations¹⁷ of the world we wish to see safeguarded and assured must be accorded the freest opportunity of autonomous development»¹⁸. Ось його переклад: «Народам Австро-Угорщини, чиє місце поміж іншими державами світу ми сподіваємось бачити захищеним і гарантованим, потрібно надати найвільнішу можливість автономного розвитку».

Президент однак не був задоволений попередньою жорсткою мовною формою «must be accorded» (потрібно надати), вбачаючи у ній спонукальний ухил, що суперечило намаганням США зберегти певне статус-кво і підтвердити геополітичну роль Австро-Угорщини

¹⁵ Labor War Aims. Inter-Allied Labor and Socialist Conference in London. *The New Republic*. 1918. March 23. P. 6.

¹⁶ The Mirage of Power. British foreign policy. 1902-1922. Vol.3. The documents. L.: Routledge & Kegan Paul, 1972. P. 609.

¹⁷ Слово «nation» в англійській мові має, як відомо, різноманітні значення: 1) народ, нація; 2) держава, країна. Словосполучення «community of nations означає «співтовариство держав». Зрозуміло, що Австро-Угорщина не могла вважатися нацією.

¹⁸ The Papers of Woodrow Wilson. Vol. 45. Nov.11,1917 – Jan.15, 1918. Ed.by Arthur S. Link. Princeton: Princeton University Press, 1984. P. 481.

у регіоні ЦСЄ. Тому Вільсон підредагував формулювання в тій частині, де йшлося про можливість «вільного автономного розвитку народів», замінивши попередній вираз на «should be accorded» (варто надати). Внаслідок цього тон сказаного пом'якшав і віденські політики мали розглядати пропозицію Вільсона виключно як певну пораду на майбутнє, а не ультимативну вимогу.

До того ж, із частки фрази «among the nations of the world» (поміж іншими державами світу) вилучили слово «world» – «світу». При збереженні першого варіанту значною мірою звужувалися можливості подвійного читання тексту. Адже вислів «nations of the world» тлумачився виключно як «держави світу», тобто йшлося лише про Габсбурзьку імперію, а у редагованому варіанті про країни, до яких можна було б у майбутньому (за інших геостратегічних обставин) віднести чехів, югославів, поляків.

Вільсон, як згадує його донька, мав власний «особливий метод» підготовки промов. Спочатку він занотовував суть на невеличких листках паперу, частково надрукованих на машинці, частково написаних від руки, потім знов робив вставки. Остаточний текст друкувався на машинці – на аркушах тонкого паперу, в нього «вносилися деякі виправлення, охайно вписані між рядками»¹⁹. Саме так виглядав попередній варіант тексту 14 пунктів, зокрема і X пункту, що його правив президент.

До речі, держсекретар Роберт Лансінг завжди критично ставився до промови президента у Конгресі, зокрема до Десятого пункту, оскільки пропонувалося «федералізувати» Габсбурзьку імперію. У мемуарах він писав: «Я не наважувався включати (*до мирної американської програми – В.Ф.*) питання про незалежність для австро-угорських національностей, а саме чехів, русинів, південних слов'ян, бо президент, виключаючи випадок з Польщею... мав на меті будь-що зберегти дуалістичну монархію. Я не вважав це мудрим рішенням».²⁰ Стосовно Польщі тоді в американській пресі висловлювалися неоднозначні думки. Дехто з експертів з початку війни вважав, що «королівство Польське» з долученням до нього якогось аналогу «слов'янського халіфату» (sort of Caliphate of the Slavs) мають стати своєрідним буфером у Південно-Східній Європі між італійською та германською цивілізацією і царською Росією. Причому у Європі, захищаючи принципи демократії, адміністрації

¹⁹ McAdoo Wilson E. The Woodrow Wilsons. N.Y.: The Macmillan Company, 1937. P. 246.

²⁰ War Memories of R. Lansing. N.Y.: The Bobbs-Merrill company, 1935. P. 261.

президента Вільсона слід було наполягати на «дерусифікації Берліна та депрусифікації Петрограду»²¹.

Австрійська дипломатія тоді із розумінням сприйняла вільсонівські тези стосовно подальшої долі монархії. Австро-угорський посланник у Берні барон Мусулін повідомляв графу Черніну у телеграмі 28 січня 1918 р., що заяви Вільсона і Ллойд Джорджа відносно майбутньої політики в австро-угорському питанні суттєво підривають великосербські плани, спрямовані на утворення Югославської держави. Дійсно, констатація того, що розчленування Австро-Угорщини не передбачено у воєнно-політичних цілях Антанти, викликало в сербських емігрантських колах, як зазначав дипломат, «велике занепокоєння». У зв'язку з цим Югославський комітет у Лондоні виступив із заявою, в якій зазначалося, що «демократизація Австро-Угорщини на основі автономії не може розв'язати югославське питання». Цього можна досягнути лише за умов повного звільнення югославів з-під австрійської влади²². Ось ще одне свідчення сучасника. Болгарський дипломат С. Панаретов записав у своєму щоденнику 8 січня 1918 р., тобто у день проголошення Вільсоном промови: «Я казав, що серби не задоволені посланням..., особливо пунктом X, який не має на меті знищення Австрії і здійснення югославських мрій»²³.

Проте, при усій важливості австрійської теми, головним геостратегічним суперником для держав Антанти і США була кайзерівська Німеччина, яка уже давно виступала з далекосяжними і вкрай небезпечними для балансу сил на континенті планами Міттельєвропи. Один з її відомих adeptів і пропагандистів у часи Великої війни Фрідріх Науман саме Німеччину вважав «планетною» державою у центрі Європи, до якої рано чи пізно мають пристати «маси дрібного національного елементу». Він зокрема підкреслював: «Серединну Європу заповнили німці і притягували до себе народності, що мешкали на окраїнах». Дуже шкодуючи про те, що свого часу не вдалося германізувати чехів, Науман пропонував після перемоги зробити серединноєвропейським центром Прагу, морським – Гамбург, біржевим – Берлін, а юридичним – Відень²⁴. Дійсно, у разі реалізації геостратегічного

²¹ The New Statesman. Special War Supplement. 1914. Nov. 14. P. 25.

²² Kriegs-Ziele Entente-Staaten. *Haus-, Hof- und Staatsarchiv*. Wien. Politisches Archiv /1052. Liasse Krieg 69. S. 21.

²³ Panaretov S. *Diary 1917-1921. Appendix // Petkov M. Petko. The United States and Bulgaria in World War I*. N.Y.: East European Monographs, 1991. P. 178-179.

²⁴ Науманн Ф. *Срединная Европа*. (Mitteleurope). предисл. Б. Э. Нольде. Птг: Огни, 1918. С. 63, 125.

проекту Міттельєвропи була б порушена не тільки європейська рівновага, але значною мірою була б підірвана цілісність Британської колоніальної імперії, не кажучи вже про державний суверенітет Франції.

Отже, німецька мілітаристична машина була несумісна з повоєнним облаштуванням Європейського континенту. Ясно було одне: кайзер Вільгельм мав стати політичним минулим повоєнної Німеччини. Після Лютневої революції у Росії вступ у війну США став неминучим і позиція офіційного Вашингтону стала ще жорсткішою і незмінною: кайзерівський мілітаризм має впасти. Перемога ж західних союзників, на думку багатьох спостерігачів, мала би означати також введення певного демократичного стандарту, щоправда, невідомо, як він відповідатиме внутрішньому устрою країни. Було зрозуміло і те, що вимога роззброєння, рано чи пізно «сприятиме наверненню німців» до демократії²⁵.

Британія і США, виголошуючи свої політичні цілі, особливо підкреслювали що не мають ніяких намірів здолати німецький народ, а передусім бажають перемогти кайзерівський авторитаризм і мілітаризацію. Виступаючи на початку січня 1918 р. з урядового кабінету Д. Ллойд Джордж зокрема підкреслив: «Ми не ведемо агресивної війни проти німецького народу». Мотивуючи приєднання Великої Британії до всесвітнього протиборства з німецьким мілітаризмом, політик зауважив, що Англія не могла залишитися осторонь і просто дивитися як Європа потерпає під тиском «брутальної сили що нехтує публічним правом та міжнародною законністю». Саме це спонукало народ Британії протистояти цій «жахливій альтернативі» (dreadful alternative), приєднуючись до воєнної боротьби²⁶. Західні демократії намагалися втілювати у життя один із закликів, висловлених відомим письменником А. Конан-Дойлем: «Ми боремось за сильну, знану своїми традиціями Німеччину – країну музики й філософії, проти цієї новітньої жадливої і схиленої Німеччини крові та заліза... Ганьба професорам, з їх розрахунками, з їх weltpolitik, з їх безбожними теоріями надлюдини, яка здійнялася над мораллю і для котрої гуманність є чимось упослідженим». Наш броньований кулак

²⁵ Brailsford H.N. The President and "Central Europe". An English View. *The New Republic*. Febr. 16. 1918. P. 77.

²⁶ British war aims. Statement by the right honourable David Lloyd George. January 5, 1918. New York: George H. Doran Company. https://tile.loc.gov/storage-services/public/gdcmassbookdig/britishwaraims_00lloy/british_waraims00lloy.pdf (Last accessed: 15.12.2023).

вчасно «влучить в Атіллу та його гунів», – так завершує свою переможну сентенцію творець легенди про Шерлока Холмса²⁷.

Німці, зі свого боку, також використовували інструменти пропагандистського впливу у тій же Америці, намагаючись утримати адміністрацію Вільсона від вступу у війну на боці Антанти. Як свідчив один із сучасників, мільйони доларів були витрачені «німецькими агентами в їх надзвичайних зусиллях» вплинути на громадську думку. Америка була буквально «до краю заповнена» листівками, памфлетами, книгами і статтями, субсидованими та інспірованими пропагандистами з метою налаштувати американців проти союзників. Однак публіка у своїй більшості відкинула тевтонську «недолугу пропаганду»²⁸.

Зауважимо у зв'язку з цим і те, що з середини 1917 р. відбувся остаточний психологічний поворот у громадській думці США: вона беззастережно налаштувалася на підтримку Британії. Пересічний громадянин Сполучених Штатів, як підкреслювалось в одному австрійському меморандумі, відчував себе як риба «у водах власного англіканізму». Американці, за влучним порівнянням сучасника, перебували немов в акваріумі. Усе, що знаходилося за його межами, здавалось жахливим. І саме тому вони дивились на німецького імператора, керуючись духом британської пропаганди, що найбільш «спотворювало образи по той бік Лондонського скла». «У загальному організмі Антанти стає явною консолідація з лідером Заходу – Англією», – відзначалося в одній аналітичній доповіді дипломатів до Відня²⁹.

Проте, й американські пропагандисти (після вступу США у війну) також не дримали. У цей період активізував свою діяльність створений у квітні 1917 року Комітет суспільної інформації на чолі з Джорджем Крілом, який діяв подібно до створеного раніше у Великій Британії Міністерства інформації (Дім Крю). Зауважимо також що у тодішній інформаційно-пропагандистській війні американці покладалися на британців та набутий ними досвід. Основи британської пропагандистської стратегії були розроблені у грудні 1917 р. у спеціальному меморандумі глави секретаріату кабінету Ллойд Джорджа полковника Моріса Хенкі під

²⁷ To Arms! By Arthur Conan Doyle. L.: Hodder and Stoughton, 1915. P. 28.

²⁸ My German Correspondence by Prof. Douglas W. Johnson. N.Y.: George H. Doran Company, 1917. P. 62-63.

²⁹ Amerika und die Entente, 22.VII.1918. *Haus-, Hof- und Staatsarchiv*, Wien. Politisches Archiv /898. S. 162, 166.

промовистою назвою «Психологічний наступ» (Psychological offensive)³⁰.

Перед Комітетом Кріла стояло насамперед завдання створити у світі привабливий образ Сполучених Штатів. Кріл тоді писав: «Ми намагалися «продати» Америку світові. Ми були найбільш провінційним народом, який коли-небудь існував. ... Ми дуже мало стикалися з іншими країнами, знали дуже мало про них, а вони про нас. Вся Європа знала про нас лише те, що ми фермери, про наші циклони і, бодай, про те, що ми лінчували негрів на півдні, а також, що ми є нацією, яка лише робить гроші. Тому ми мали налагодити зв'язок з іншими країнами (*передусім з державами Антанти – В.Ф.*), стати з ними у тісніші взаємини. Наша робота мала бути освітньою та інформативною»³¹. Такий підхід цілком вкладається у сучасну модель soft power.

У протиборстві з пангерманською Міттельєвропою західним союзним державам усе більше уваги у кінці 1917 – на початку 1918 рр. доводилося приділяти «російському чиннику», особливо після Лютневої революції та згодом укладення урядом Леніна сепаратного Брестського миру з Центральними державами. Розповсюдження максималістської революційної ідеології у світі та перспективи більшовизації Центральної Європи вважалися у воєнно-політичних колах союзників цілком реальними. Відомий дипломат Вільям Булліт зазначав у спеціальному меморандумі, направленому держсекретарю Р. Лансінгу, що більшовиками створено «центральный революційний штаб» у Швейцарії, який планує розпочати «більшовицьку революцію спочатку у Німеччині, Угорщині та Італії, а пізніше у Швейцарії»³². Більшовицькі настрої, на думку сенатора від Вісконсіна Р. Лафолетта, розповсюджувались тому, що люди були упевнені: правителі експлуатували і використовували їх як «інструменти для досягнення імперіалістичних цілей»³³. Проте, американські політики звертали увагу й на розвиток національних рухів у регіоні Центральної Європи. Одним з центральних тут було українське питання. Конгресмен від Нью Джерсі Дж. Хеміл, виступаючи у Палаті представників у лютому 1917 р., зауважив, що українці – це «забута національність» у межах Австро-Угорщини. На його думку, українці

³⁰ Cabinet office. War Cabinet Memoranda. Vol. 156. L. 1979. P.101.

³¹ Creel G. Public opinion in wartime. *The Annals*. 1918. July. P. 189-190.

³² The Papers of Woodrow Wilson. Vol. 51. September 14-November 8, 1918. Ed.by Arthur S.Link. Princeton: Princeton University Press, 1985. P. 622–623.

³³ US Congress. Congressional Record. Vol. 57. December 2, 1918 to March 4, 1919. Part 5. Washington: U.S. Government Printing Office, 1919. Col. 4983.

усе ще не конституювалися як нація подібно до того, як це з ясною визначеністю зробили свого часу поляки чи болгари. «Налічується всього декілька людей, – продовжував Хеміл, – котрі розуміють, що для русинів російська мова не є рідною мовою. Їх співвідношення можна порівняти, наприклад, із співвідношенням французької та італійської». На закінчення промови він зауважив: українці заслуговують на таку ж увагу з боку Конгресу, як і інші нації. Саме тому американський президент повинен виступити «на захист цього народу, щоб промінь надії дійшов до русинів»³⁴.

Напередодні укладання Брестського миру пропаганда союзників була спрямована на те щоби запобігти успішному діалогу німців з більшовиками і намагались спрямувати останніх у русло Entente. Показовою тут є карикатура вміщена на сторінках британського видання «London Opinion». На ній було зображено великого бурого ведмеда з одягненим на голову ковпаком із написом «Свобода», який нахилився над чашкою з «німецьким мирним супом». А на узбіччі стоять Джон Буль і дядечка Сем, котрі гукають йому: «Не чіпай його! Він отруєний!»³⁵.

У Берліні ж, роблячи ставку на більшовиків і роздмухування анархії в Росії, виходили з власних геополітичних цілей. Як писав пізніше в споминах дипломат царської школи О. Ону, Німеччина, яка прекрасно вивчила своїх сусідів, розуміла, що Росія «стояла на порозі революції», розраховуючи одним ударом «зломити одряхлілу Францію і дозрілу для анархії Росію»³⁶. Один з тогочасних публіцистів вважав, що після Бресту частка політичної схеми, яка мала на меті континентальну гегемонію Німеччини, була здійснена. Ось як тоді оцінювалася загальна політична ситуація: гірка іронія полягає у тому що російська революція, котра немовби проголосила соціалістичні принципи, дала «могутній поштовх до утворення нової держави-треста – Середньої Європи».³⁷

За таких складних викликів одне із засадничих завдань американської пропаганди полягало в ефективній протидії німецькому впливу у Росії. Тоді, як свідчать документи, була розроблена спеціальна контрпропагандистська англо-американська

³⁴ US CONGRESS. CONGRESSIONAL RECORD. VOL. 54. DECEMBER 4, 1916 TO MARCH 4, 1917. PART 6. WASHINGTON: U.S. GOVERNMENT PRINTING OFFICE, 1917. COL.522-523.

³⁵ The Poisoned Dish. *London Opinion*. January, 12. 1918.

³⁶ ОНУ А.М. ЗАГАДКИ РУССКОГО СФИНКСА. М.: ИЗДАТЕЛЬСТВО «ОСЬ-89», 1995. С. 74.

³⁷ Гошиллер М. Что дают центральным державам Брестские переговоры. *Международная политика и мировое хозяйство*. 1918. № 1. Петроград. С. 8.

операція під кодовою назвою «Росія». Ставка в антинімецькій кампанії робилася насамперед на емігрантів слов'янського походження. До того ж, для участі у пропагандистських акціях планувалося направити до Росії декілька груп (20-30 осіб у кожній) кваліфікованих робітників, представників сіоністів та анархістів. США тоді, як підкреслював вітчизняний історик Євген Сахновський, утримували у Росії відразу декілька організацій, зокрема місію Червоного Хреста і філіал згадуваного Комітету суспільної інформації. Зрозуміло, що організація подібного психолого-пропагандистського наступу коштувала недешево. Для реалізації розгалуженого «Плану американської діяльності» у революційній Росії було запропоновано асигнувати 5,5 млн. доларів. Проте, Дж. Кріл, представляючи план ведення пропаганди президенту, збільшив витратну суму за усіма позиціями³⁸.

Фактично американці розгорнули тоді власний інформаційно-пропагандистський наступ. Особливо важливим для Комітету Кріла було передусім розповсюдження на початку 1918 р. мирної промови президента США – більш відомої як «14 пунктів» Вільсона. Вона була видана усіма слов'янськими мовами Австро-Угорщини, німецькою та угорською накладом 1млн. примірників. Потрібен був пресовий канал для поширення її у Росії. Ним на деякий час стала газета «Die Fackel». Вона розповсюджувалась серед інтернаціоналістів і полонених. Щоденний наклад складав півмільйона примірників угорською мовою та по чверть мільйона чеською, румунською та турецькою. Голова Американської місії Червоного Хреста в Росії полковник Робінс часто звертався із проханням опублікувати пропагандистські матеріали і уряд більшовиків ішов йому назустріч. Так була опублікована і мирна промова Вільсона. Відомий публіцист Джон Рід свідчив у комісії Сенату США: «Робінс хотів, щоб ці матеріали потрапили також у німецькі окопи, але дещо іншим шляхом, ніж звичайно, тобто не через радянські органи, які розсилали їх безкоштовно, та не через солдатські комітети. Тому він попросив мене опублікувати чотирнадцять пунктів промови Вільсона в цій газеті»³⁹.

Джордж Кріл, розкриваючи методи пропагандистського наступу на Центральні держави, писав: «Ми намагалися посилати підготовлену нами інформацію, листівки і памфлети від домівки до

³⁸ Сахновский Е.В. Миссия Сомерсета Моэма в Россию в 1917 г. *Новая и новейшая история*. 1987. № 5. С.177-179.

³⁹ Джон Рид дает показания. Из протоколов юридического комитета сената Соединенных Штатов Америки 21 февраля 1919 г. *Рид Дж. Избранное*. Кн. 2. М., 1987. С. 120-121.

домівки, і ми використовували аероплани для їх розповсюдження у ворожих нам країнах. Ми мали три великі друкарні у Росії, де готувалися матеріали на усіх діалектах Австро-Угорщини. І ми розповсюджували їх за допомогою аеропланів та людей, щоб вони потрапили до пригноблених національностей Австро-Угорщини.⁴⁰

Цікаво відзначити тут і той факт, що самі американські солдати були погано обізнані щодо цілей війни. Так, у кінці 1917 р. в Лотарінгії захопили 12 американців. У вищих колах німецької розвідки, включаючи кронпринца, їх розпитували про воєнні проекти і наміри Америки. На запитання: «Чому ви, американці, воюєте проти нас, німців?». «Щоб визволити Ельзас-Лотарінгію», – відповідали полонені. «А що таке Ельзас-Лотарінгія?». Один з солдатів сказав: «Це, здається, велике озеро десь там...». Як писав у споминах американський розвідник, ця інформація їх приголомшила. «Потрібно було, щоб армія знала, чому вона воювала, адже така поведінка давала німецькій пропаганді зброю, якою вона намагалася скористатись, але вже тоді наші заходи далися взнаки. Солдати, що воювали, були вже підготовлені»⁴¹.

Як би не наголошували в останні роки Першої світової війни на різних вимірах та впливах пропаганди на фронті і у тилу воюючих держав, слід, зберігаючи об'єктивність, зазначити, що вона була більш ефективною (у випадку з англо-саксонськими країнами) і менш ефективною (у випадку з Німеччиною) – проте все-таки лише інструментом їх зовнішньої політики та геостратегії.

Восени 1918 року стало остаточно зрозуміло, що держави Антанти і США, напруживши усі власні сили, виходять переможцями зі світової війни. Однак тінь мілітаристської Німеччини продовжувала «нависати» і загрожувати. Президент Вільсон напередодні краху Австро-Угорщини вважав що у випадку її неконтрольованого розпаду Німеччина усе ще довго буде пануючою воєнною потугою у регіоні, будучи оточеною «найменш впливовими державами» (*dominant Military Power surrounded by Smaller important states*)⁴².

Зупинимось тут детальніше на нереалізованих тоді, але запропонованих політиками та експертами, проектах конфедеративного устрою у Центральній Європі як певного наднаціонального об'єднання. Адже процес її утворення, як вважалося, міг би

⁴⁰ Creel G. Public opinion in wartime. *The Annals*. July 1918. P. 191.

⁴¹ Джонсон Т. Американская разведка во время первой мировой войны. М.: Гос. воен. изд-во, 1936. С. 42.

⁴² The Papers of Woodrow Wilson. Vol.51. September 14-November 8, 1918. Ed.by Arthur S.Link. Princeton: Princeton University Press, 1985. P. 326.

запобігти приходу до влади у країнах регіону неконтрольованих соціалістичних груп і у кінцевому рахунку стати протиположною як радянській Росії, так і Німеччині. До прикладу, секретар Військового кабінету Ллойд Джорджа Лео Емері занотував у щоденнику: «Ми маємо проводити щодо Центральної Європи, якщо можливо, конструктивну, а не просто антинімецьку лінію, яка б могла призвести тут до виникнення других Балкан»⁴³. Такої ж точки зору дотримувалися автори альтернативного політичного тижневика «The New Europe», котрий був відомий своєю антигабсбурзькою лінією. В одній зі статей у листопаді 1918 р., присвяченій проблемам Центральної Європи, підкреслювалася думка, що надія на мир й упорядкований прогрес пов'язана з формуванням тут «ліберальної і такої що регулюється самостійно Співдружності» (liberal and self-reliant Commonwealth), котра об'єднує народи що визволилися внаслідок останньої війни.⁴⁴ Прийнятною політичною моделлю тоді видавався оптимальний устрій Швейцарської федерації. Вважалося зокрема, що впливши її у життя можна було б запобігти розвитку крайнього націоналізму у регіоні. Відзначимо, що застереження стосовно надмірного захоплення націоналізмом малих націй висловлювалося в американській пресі. «Сьогодні німці є гнобителями в Австрії, а угорці – в Угорщині. Дайте чехам чи югославам, або румунам чи полякам шанс і вони також стануть гнобителями», – зазначалося в одному американському тижневику лівого спрямування⁴⁵.

Майбутню демократичну Дунайську федерацію, на кшталт Швейцарії, як варіант нового геополітичного об'єднання у Центральної Європи мав би очолити знаний і відповідальний політик. Тоді обговорювалась навіть фігура гіпотетичного президента Сполучених Штатів Європи і Б. Шоу з цього приводу зауважив: «Я знаю лиш одну таку людину, і це – Масарик». Звісно, лідеру чехо-словацького руху не вдалось стати лідером «Панєвропи», однак саме Чехо-Словацьчина була однією із тих держав, хто активно співробітничав із державами Заходу у справі організації нового європейського устрою. Позитивний піар Т. Г. Масарика створювався зокрема наприкінці війни американською пресою. Один журнал опублікував фотографію Масарика з таким підписом: «Мойсей чехо-словацького Ісходу. Професор Томаш Масарик, президент Чехо-Словацьчини – нації, чия

⁴³ The Leo Amery Diaries. Vol.1. 1896-1929. L.: Hutchinson, 1980. P. 238.

⁴⁴ The New Europe. Nov., 14.1918.

⁴⁵ The New Republic. 19 Jan., 1918.

столиця перебуває у Вашингтоні, армія – в Сибіру, громадяни – в Угорщині, а територія не визначена»⁴⁶.

Проте підкреслимо, що шукаючи кращу альтернативу «імперії, яка розпадається» і у Лондоні, і у Вашингтоні насправді не бажали протидіяти вільній грі економічних та культурних сил у Центральній Європі. Конфедеративні плани для регіону так і залишилися нереалізованим геополітичним проєктом. Настрої в британських правлячих колах щодо майбутнього розвитку подій в Європі були вкрай песимістичними. У Військовому кабінеті вважали, що невдовзі складеться ситуація, коли більшовизм досягне берегів Рейну. Тому західним союзникам слід усім подумати про співробітництво з Німеччиною у захисті східного польського кордону. «Усі ми знаємо,– з песимізмом додав член Військового кабінету лорд Мільнер,– що Франція може бути збільшовичена, або ж там запанує незабаром один з видів терору»⁴⁷. До речі, саме тоді, як писав згадуваний У. Ліппман, на Заході з'явилася думка про «санітарний кордон». Його основою мали стати новоутворені держави – Польща, Чехо-Словаччина, розширена Румунія та Юго-Славія, а також, можливо, Україна. Ці «нові і слабкі» країни повинні були створити буфер між «більшовицькою Росією, комуністичною Угорщиною та спартаківською Німеччиною»⁴⁸. Причому, досить часто розмови про необхідність протистояти червоній загрозі мали прикривати нові політичні реалії. Франція де-факто встановлювала у регіоні власну гегемонію. Як зазначалося у спеціальному меморандумі генерал-майора американської армії Ф.Кернана, всюди у Центральній Європі можна побачити французьку уніформу. «Імперіалістична ідея,–писав він,– подібно божевіллію захопила французький розум». Усі їх зусилля спрямовані на те, щоб створити низку держав, які б були «мілітаризовані та якомога краще організовані» з метою перетворення у недалекому майбутньому у союзників Франції. Однією з важливих цілей, що проголошується сьогодні є необхідність стримати російській більшовизм⁴⁹.

Якщо вести мову про розуміння складних політичних процесів і прийняття важливих рішень для регіону Центральної Європи в останні воєнні роки, підкреслимо що у Вашингтоні досить часто

⁴⁶ Macadam G. The Anabasis of the Czechoslovaks. *The World's Work*. № 6. Oct. 1918. P. 628.

⁴⁷ The Leo Amery Diaries. Vol. 1. 1896-1929. London: Hutchinson, 1980. P. 258.

⁴⁸ Lippmann W. The political Scene. An Essay on the victory of 1918. New York: Henry Holt & Co., 1919. P. 70.

⁴⁹ The Papers of Woodrow Wilson. Vol.57. April 5-April 22, 1919. Ed.by Arthur S.Link. Princeton: Princeton University Press, 1987. P. 279-280.

приймали їх під впливом більш поінформованих і досвідчених британських колег. Під впливом офіційного Лондона формувався й текст відомих «14 пунктів» президента Вільсона, особливо тих які безпосередньо стосувалися Австро-Угорщини та народів, які тоді населяли цю багатонаціональну імперію.

Важливою складовою політики Великої Британії та США у 1917–1918 роках був досить успішний пропагандистський наступ на Німеччину та Австро-Угорщину. У США інформаційно-пропагандистська кампанія була розгорнута саме у 1918 р. і була спрямована на ознайомлення зі змістом мирної програми президента США. Проте, у неї була й більш значна мета – розгорнути позитивну PR-кампанію американських зовнішньополітичних цілей, а також утвердити сприятливий імідж Сполучених Штатів у світі.

Можемо констатувати таке. Від такого комбінованого політико-психологічного удару союзників у Берліні та Відні так і не змогли оговтатися. Світова війна нібито завершилася досягненням основних воєнно-політичних цілей держав – Великої Британії та США – цілковитим розгромом Центральних імперій. Проте, повоєнний світ не став розвиватися на демократичних і ліберальних засадах, проголошених президентом Вільсоном. Ситуація на Європейському континенті у наступні роки відзначалася нестабільністю, непередбачуваністю й крайньою крихкістю. Вряд чи подальшу балканізацію Європи (навіть під патронатом Франції) можна вважати надійним чинником безпеки і запобіжником проти нової агресії з боку Німеччини, яка відчайдушно прагнула реваншу.